AVRASYA ETÜDLERİ 42/2012-2 (27-50)

Karadeniz Havzası'na Yönelik Avrupa Komşuluk Politikası: Rus ve Türk Yaklaşımları

Engin AKÇAY[1]

Öz

Küresel ölçekte yaşanan baş döndürücü gelişme ve değişimler, uluslararası ilişkilerde yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası politikada tercih sebebi olan bölgesel işbirliği arayışlarının temelinde ekonomik, politik ve güvenlik odaklı kaygılar yer almaktadır. İçinde dil, din, etnisite, tarihsel ve kültürel miras gibi çeşitliliği barındıran Karadeniz Havzası da bölgenin geleneksel aktörleri olan Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra Avrupa Birliği'nin (AB) de ilgi duyduğu özel bir işbirliği zeminidir. Bölgenin artık en güçlü aktörlerinden biri olan AB, tedrici genişleme stratejileri ile Havza'da söz sahibi olma gayretindedir. Komşuluk politikaları ve işbirliği uygulamaları ile AB, bir yandan Karadeniz'e fiilen sınır komşusu olurken; bir yandan da karşısında, bölgedeki tarihsel varlığı ve etkisiyle Rusya'yı bulmuştur. Öte yandan özellikle 1990'lı yıllar itibarıyla tarihsel derinliğinden hareketle öne çıkan aktif Türk diplomasisi, bölgesel güç denkleminin son derece kritik bir bileşeni durumundadır. Bu çalışma Karadeniz Havzası'nda örtüşen ve çakışan çıkarlarıyla AB, Rusya ve Türkiye faktörlerinin interaktif ilişkisini, Avrupa Komşuluk Politikası özelinde irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: *Avrupa Birliği (AB), Avrupa Komşuluk Politikası, Karadeniz Havzası, Rusya, Türkiye*.

[1] Yrd. Doç. Dr, Turgut Özal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, eakcay@turgutozal.edu.tr

The European Neighborhood Policy Towards Black Sea Basin: Russian and Turkish Approaches

Abstract

Rapid developments in the global context have entailed new ways of interacting in international relations for a few decades. No doubt that some economic, political and security related concerns take a crucial position at the heart of this type of regional formations. The Black Sea Basin, which consists of such diversities as language, religion, and ethnicity, historical and cultural heritage, is a unique cooperative area that not only the traditional actors such as Turkey and Russia but also The European Union (EU) are quite interested in. Engaged gradually into the basin, The EU is one of the strongest actors and strains to have a voice in the region as a contiguous part. While the EU, thus, becomes a participant in the Black Sea via the neighbourhood and cooperation policies on the one hand; it is faced with Russia that preserves a historical existence and deep impact in the region, on the other hand. Aside from this remarkable meeting, the active Turkish diplomacy coming into prominence as of the 1990s via its historical ties is also stated as the crucial component of the regional balance of power. This study scrutinizes the interactive affairs among the EU, Russia and Turkey in the basin particularly within "European Neighbourhood Policy" framework.

Keywords: *Black Sea Basin, Cross-Border Cooperation, European Union (EU), Russia, Turkey.*

"Elbette AB Türkiye'ye doğru genişleyecek. Ukrayna'ya da ve hatta belki ötesine de. Karadeniz'in bir gün neredeyse bir Avrupa içdenizi olması gerekiyor."[2]

1. Giriş

Jeopolitik karakteristiğiyle Karadeniz Havzası, global ve bölgesel güç dengelerinin önemli bir yansıma alanı olagelmiştir. Pek çok medeniyetin iz bıraktığı Havza, tarihin hiçbir döneminde stratejik önemini kaybetmemiş; kimi zaman çakışan, kimi zaman örtüşen stratejilere sahne olmuştur. Kırım yarımadası ile beliren girinti hariç tutulduğunda, büyük ölçüde düzgün bir kıyı şeridine sahip olan Karadeniz, Hazar Denizi'nin biçimsel görselliğini çağrıştırmaktadır. Havza, Karadeniz suları ve bu denize kıyısı bulunan Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan karasal çerçevesiyle şekillenmektedir. Ancak özellikle bölgesel oluşumlarda tarihsel ilgi, ekonomik bağlar ve siyasi gerekçelerle Havza alanının genişlediği (örneğin Arnavutluk, Belarus, Yunanistan, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan'ı içerdiği), hatta üçüncü kategorideki gözlemci ülkelerin de dâhil edilmesiyle çok daha büyük bir alana yayıldığı görülmektedir. Bu itibarla Havza, yoğun güç mücadelelerine alan teşkil edegelmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Karadeniz Havzası'na yönelik pek fazla bölgesel inisiyatif üstlenilmemiş olmasında, dönemin konjonktürel durumu kadar, söz konusu bölgenin önemli bir bölümünün zaten Sovyet bloku tarafından çevrelenmiş olmasının da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu dönemde, Batı blokunun sadece Türkiye ile temsil edildiği Karadeniz sahası daha ziyade güvenlik kaygılarının odak alanı olmuştur. Bugün de geçerliliğini sürdüren 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e yönelik güvenlik düzenlemelerinin temelini oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılışını izleyen süreçte Karadeniz Havzası da hareketlenmiş; yoğun ikili ve çoklu işbirliği münasebetlerinin izdüşümü olagelmiştir. Yakın dönem politik gelişmeleri dikkate alındığında, Havza'nın coğrafi önemini, bu vetirede, jeopolitik ve jeoekonomik önemin izlediği görülmektedir. Sadece tarihte kavimler için bir göç rotası değil; zamanla ticaret ve enerji güzergâhına da dönüşen Havza, bölgesel işbirliği alternatifleri için son derece uygun bir zemin teşkil etmektedir. Dil, din ve etnik yapı zenginliği içerisinde Karadeniz Havzası, esasen küresel resmin

[2] Jose Manuel Barroso, AB Komisyonu Başkanı. (Akt. Bahadır Kaleağası, *Radikal*, 12.06.2008).

bölgesel bir yansıması gibidir. Öte yandan Karadeniz Havzası, her an infilak edecekmiş gibi duran donmuş gerginliklerin ket vurduğu bir sinerji ortamı görünümündedir. Gerçekten de bölgedeki işbirliği potansiyelinin maksimum seviyede açığa çıkmasının ve somut çıktılara erişmenin önündeki engellerden biri de özellikle ikili sorunların çözümü yönünde atılması gereken spesifik adımların eksikliğidir. Zaman zaman belirsizlik, kriz ve revizyon durumlarını iç içe yaşayan bölgede, kusursuz bir işbirliği gerçekleştirilebilmesi için taraflar arası yanlış algılamaların giderilmesi de bir diğer gerekliliktir.

AB, geç olarak nitelendirilebilecek bir dönemde, Karadeniz'e özel politikalarını yürürlüğe koymuş; giderek ivme kazanan münasebetler çerçevesinde enerji, ulaşım, iletişim gibi sektörel kalemlerin yanı sıra; demokrasi, hak ve özgürlükler, sivil toplum gibi başlıklarda da yoğun temaslar yürütmeye başlamıştır. AB'nin Karadeniz ülkelerini de kapsayan 'komşuluk' konsepti, idealist kuram açısından pek çok iyimser anlamlar içerse de realist yaklaşım söz konusu olduğunda ülkelerin temkinli tutumunu beraberinde getirmektedir. AB'nin bölgeye yönelik komşuluk eksenli stratejileri temelinde düşünülebilecek bir bölgesel güç dengesinde, Türkiye ve Rusya'nın ağırlığı kendine özeldir. Karadeniz'i çevreleyen ülkelerin yer aldığı bu çok aktörlü yapıda AB ile birlikte öne çıkan Rusya ve Türkiye'nin konumlanmaları, Avrupa Komşuluk Politikası'nın (ENP) geleceğinin de belirleyicisi durumundadır. Kaldı ki Avrupa Komşuluk Politikası'nın daha fonksiyonel olabilmesi için öne sürülen tezlerden en dikkat çekeni, AB'nin Rusya ve Türkiye ile daha yakın bir entegrasyon sağlamasının gerekliliği[3] yönündedir. Bu paralelde Avrupa Komisyonu yetkilisi Orban'ın değerlendirmesi[4] de benzer bir vurgu içermektedir: "Özellikle Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan sıcak gelişmeler göstermektedir ki AB bölgesel işbirliğini güçlendirmek için sergilediği eforu ikiye katlamak ve bölgedeki aktörler arası koordinasyon ve iletişimi geliştirmek durumundadır. Bunu başarmada Türkiye ve Rusya özel önem taşımaktadır." Gerçekten de Rusya'nın ve Türkiye'nin Havza'daki politik konumlanmaları, hem AB politikalarının hem de bölgesel istikrarın gidişatına önemli ölçüde tesir etmektedir. Ancak Avrupa Komisyonu'nun komşuluk politikası ve genişlemeden sorumlu üyesi Füle tarafından üstelik Gürcistan ziyareti esnasında dile getirilen şu

[3] FES, "10 Theses on the European Neighbourhood Policy (ENP)", http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05606.pdf, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

[4] Leonard Orban, "Karadeniz NGO Forumu", Bükreş, 30 Ekim–2 Kasım 2008.

tespit[5] de tartışılmaya değerdir: "(komşuluk politikamız), her ülkeye uygun 'terzi işi' ilişkiler geliştirmemizi mümkün kılmaktadır." Buradan hareketle, ortada en azından Rusya ve Türkiye için biçilen elbiselerin bu ülkeleri yeterince hoşnut etmediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte muhatapların zor beğenir olması kadar terzinin ustalığının da kritiğe tabi tutulması, bir gereklilik olarak durmaktadır. AB'nin Havza'daki komşuluk çabalarının geleceği, Rusya ve Türkiye gibi iki önemli bölgesel aktörün yeni komşularını ne ölçüde kabulleneceğine de bağlıdır. Bu itibarla makalede, AB-Rusya-Türkiye arasında Karadeniz Havzası'nda ivme kazanan interaktif ilişkilerin, Avrupa Komşuluk Politikası ölçeğinde irdelenmesi amaçlanmaktadır.

2. Karadeniz Havzasına Yönelik AB İnisiyatifleri

Avrupa'da 1951 yılında kömür ve çelik endüstrisi ekseninde seyreden birlik arayışı, Roma Anlaşması (1957) ile nükleer enerji ve gümrük konularını da ortak paydaya almak suretiyle kıtasal nitelikli bir beraberliğin altyapısını şekillendirmiştir. Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık'ı da (1973) içine alarak yapılan ilk önemli genişleme hamlesini, politik işbirliğinin kapılarını açan Avrupa Tek Senedi (1986) izlemiş; müteakiben kabul edilen Maastricht (1992) ve Kopenhag Kriterleri (1993), AB'nin sistematik çerçevesinin köşe taşlarını oluşturmuştur. Birliğin doğru yönde genişlemesine vizyon kazandırmayı amaçlayan Nice Anlaşması (2001), çoğunluğu eski Doğu Bloku üyesi olan on yeni ülkenin katılımına zemin hazırlayarak; AB'yi zamanla hem Rusya Federasyonu, hem de Karadeniz ile sınır komşusu haline getirmiştir.

Bugün ortak para birimi, bayrağı, marşı ve 27 üyeli devasa yapısıyla AB; Balkanlar'a, Akdeniz'e ve Karadeniz'e uzanan bir yayılma kuşağı çizmektedir. Nitekim Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin klasik Avrupa sınırlarını aşmasını sağlamış; bir yandan "Avro-Afrika Paktı" devreye girerken, diğer yandan "Avro-Akdeniz Ortaklığı", komşuluk politikasının 2004 yılında aktif edilmesinin ardından İsrail, Filistin ve Ürdün gibi ülkeleri de içine alacak şekilde Ortadoğu'ya uzanmıştır. AB'nin genişleme stratejileri üye devletlerce de kritiğe tabi tutulmakta, bu denli açılımın Birliğin bütünselliğine zarar vereceği öne sürülmektedir. Bu vetirede AB bir yandan Birlik içi entegrasyonu pekiştirecek uygulamalar geliştirirken, diğer yandan dışa dönük sistematik ilişkiler tesis etmektedir. Karadeniz

[5] Stefan Füle, "Commissioner Štefan Füle to visit Georgia", http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/press_corner/all_news/news/2010/20100406_01_en.htm, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

Havzası da bu kapsamda AB dış politikasının stratejik yönelimlerinden biri olmuştur.

Karadeniz Havzası'na dönük AB açılımı (Wider Europe) somut bir plan çerçevesinde ilk olarak Mart 2003 itibarıyla uygulamaya konmuştur. AB'nin politik yaklaşımı bu süreçte yakın Karadeniz'den başlayarak, Karadeniz mücavir alanına doğru genişleme kaydetmiştir. Her ne kadar bölgeye dönük mali yardım projeleri daha önce başlamışsa da AB'nin Karadeniz Havzası'nda fiilen boy göstermesi daha ziyade Romanya ve Bulgaristan'ın 2007 yılında Birliğe üye olması ile mümkün olabilmiştir. Aslında yıllardır Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin geciktirilmesinin en somut sonuçlarından biri de AB'nin Karadeniz jeopolitiğine geç dâhil olması olmuştur. Oysa, Karadeniz Havzası'nda zaten lokomotif roller üstlenen Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde, Havza'da yer alan ülkeler arasında daha belirgin bir sinerji ve kalkınma hareketliliğinin yaşanacağı kuvvetle muhtemeldir. Sovyet rejiminin çökmesinden itibaren geride kalan süre, en azından Avrupa'nın Karadeniz'e açılması için kayıp zaman hükmündedir.

AB'nin bölgeye yönelik ilgisi, 1990'lı yıllar itibarıyla görünür hale gelmiş, ancak istikrarlı bir yükseliş sergilememiştir. Bununla birlikte dış yardım ve işbirliği politikalarının sürekliliğinden bahsetmek mümkündür. Özellikle Mayıs 2004'te eski Sovyet Bloku ülkelerinin Birliğe dâhil edilmesiyle ivme kazanan genişleme sürecinde, ikili ve çoklu işbirliği opsiyonlarının işlerlik kazanması, AB'nin bölgeye yönelik politikalarını daha görünür kılmıştır. BM'nin etkisinin azaldığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dolaylı müdahaleleri tercih ettiği geride kalan süreçte AB, Havza'da etkinliğini hissettirmektedir. Bu ilgi, bilhassa 2007–2013 periyoduna yönelik Avrupa Komşuluk Politikası Enstrümanı (ENPI) çerçevesinde yoğunluk kazanmıştır. ENPI kapsamında; 9'u kara sınırı (land border), 3'ü denizaşırı (sea crossing) ve 3'ü Baltık Denizi, Akdeniz ve Karadeniz'den müteşekkil deniz havzası (sea basin) nitelikli olmak üzere, toplam 15 alt başlıkta "Sınırötesi İşbirliği Programı" uygulanagelmektedir.

ENPI kategorisinde yürütülmeye başlanan "Karadeniz Havzası Ortak Operasyonel Programı (2007-2013)", ilk etapta Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'ı içermiştir. Ancak katılıma ilişkin nihai anlaşmayı öngörülen sürede imzalamayan Rusya ve Azerbaycan, programdan çekilmeyi tercih etmiştir. Çekiliş sebebi her ne olursa olsun, Rusya ve Azerbaycan'ın bu tercihi, AB'nin Havza'da tasarladığı komşuluk politikası uygulamasının

kolay adımlarla gerçekleşmeyeceğinin de işaretini vermektedir. Nitekim bu programın aslında AB-Rusya Stratejik Ortaklık uygulamasının tamamlayıcı unsuru[6] olarak ifade edilmesi, AB-Rusya münasebetleri açısından yüklenen değeri de ortaya koymaktadır. Esasen programın bütçesi çok yüksek olmasa da çarpan etkisi ve katılımcı ilişki tesisi açısından önemli bir komşuluk enstrümanı olarak değerlendirilmektedir. Bahse konu programda Ortak Yönetim Otoritesi işlevi, AB üyesi Romanya tarafından yerine getirilmektedir. AB'nin diğer iki üyesinden Bulgaristan'ın, yakın dönemde AB fonlarının kullanımına ilişkin şaibelerin etkisiyle, Yunanistan'ın ise çöken ekonomik sisteminin sarsıcı tesiriyle, anılan programa etkileri ilk etapta nispeten vasat düzeydedir. Bununla birlikte her iki ülke sivil toplum kuruluşları özelinde aktif katılımıyla dikkat çekmektedir. Romanya ile başarılı bir uyum sergileyen Türkiye ise programın işlerliğinde önemli ölçüde belirleyici bir role sahiptir. Öte yandan Rusya'nın tavizsiz politik duruşu, AB'nin Havzaya dönük stratejilerinin teorik düzeyden pratiğe aktarılmasını frenleyebilmektedir. Öyle ki Rusya, gerektiğinde sıcak bir çatışmaya da girebileceğini, 2008 Ağustos'unda Gürcistan'ı işgal ederek göstermiştir. Bu işgalin, Avrupa Komşuluk Politikasının temel taşlarından biri olan 'güvenlik' bileşeni için bir tehdit[7] olarak algılandığı belirtilmektedir. AB'nin Havza'da komşuluk politikalarına hız verdiği bir dönemde gerçekleşen bu kriz, kuşkusuz AB'nin 'iyimser' yaklaşımı için de kötü bir sürpriz olmuştur.

Yine de AB tarafından Rusya'ya yönelik stratejiler çeşitli alt başlıklarla zenginleştirilmeye çalışılmaktadır. Taraflar arasında 1994 yılında imzalanan (ancak 1997'de yürürlüğe konabilen) "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması"nı daha aktif bir boyuta taşıma düşüncesiyle 2008 Temmuzunda başlayan müzakerelerde oldukça kapsamlı bir uygulama alanı öngörülmektedir. 2003 Mayısında St. Petersburg Zirvesi'nde belirlenen şu dört ortak çalışma alanı, planlanan işbirliğinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır:

- çevre ve ekonomik konular,
- özgürlük, güvenlik ve adalet,
- dış güvenlik, kriz yönetimi ve silahsızlanma,
- araştırma ve eğitim-kültür.

[6] Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013, Final Version, November 2007, p. 4.

[7] EU-27 Watch, "Coping with security threats: a challenge for the European Neighbourhood Policy", http://www.eu-27watch.org/?q=node/169, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

Bu vurgularla her şeyden önce AB için dostane komşuluk ilişkilerinden müteşekkil bir dostluk çemberi[8] oluşturulmak istenmektedir. Romano Prodi, 2002 yılı sonunda gerçekleşen 6. ECSA Dünya Konferansı'nda "Birliğin etrafında … Fas'tan Rusya'ya kadar uzanan bir dostluk çemberi"nden[9] bahsetmektedir. Bugüne dek önemli başarılara erişilmesine karşın, çemberin ne denli kucaklayıcı olduğuna ilişkin kuşkular da vardır. Bu konuda yayınlanan gelişim raporuna[10] göre; anılan işbirliği alanlarında önemli diyaloglar ve ilerlemeler kaydedilmekle birlikte Rusya'nın, etkileri hala süren uluslararası ekonomik krize yönelik başta gümrük uygulamaları olmak üzere, korumacı önlemleri sürdürdüğü ve Gürcistan krizine ilişkin tutumunun endişe konusu olduğu da vurgulanmaktadır. Öte yandan AB Yüksek Temsilcisi Ashton;[11] özellikle Duma seçimleri hakkındaki şaibelere, ülkede artık güçlü bir şekilde hissedilen politik reform ihtiyacına dikkat çekerken; sivil toplumun protesto gösterileri, İran'ın nükleer programı ve Suriye'nin sivil halka yönelik şiddet politikası gibi konularda Rusya'nın tutumunu eleştirmektedir. Bu paralelde yapılan bir analizde,[12] AB yukarıda değinilen dört bileşeni bir bütün olarak yürütmeyi planlarken; Rusya'nın her bir başlığı diğerlerinden bağımsız olarak ele alma eğiliminin, ulusal politik manevra kabiliyetini artırma amacından kaynaklandığı öne sürülmektedir.

AB ile Rusya arasındaki anılan işbirliği başlıkları sadece sektörel değil, politik vurgular da içermektedir. Özellikle ikinci bileşenin (özgürlük, güvenlik ve adalet) Rus iç politikasına doğrudan tesir edebilecek unsurlar içerdiği söylenebilir. Kaldı ki AB yetkilileri, Rusya'nın iç politik uygulamalarında şeffaflık, hesap verebilirlik ve benzeri faktörler açısından eleştiriler yöneltebilmektedir. Gerçekten de sözü edilen alanlarda liberal reformları teşvik etmek suretiyle AB, Rusya içinde en azından bir toplumsal farkındalığı tetiklemiş durumdadır. Mart 2012'de gerçekleşen başkanlık seçimi Putin için kesin zaferle sonuçlanmış olsa da mitinglerle ortaya

[8] EC, "Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours", http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2012.

[9] Joost Lagendijk ve J. Marinus Wiersma, *Avrupa'nın Müslüman Komşuları*, İletişim, İstanbul, 2009, s. 27.

[10] EU, *EU-Russia Common Spaces Progress Report 2010*, EEAS, 2011, Introduction.

[11] Konuşma metni için bkz: "Speech of High Representative Catherine Ashton on the situation in Russia European Parliament," http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/127779.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2012.

[12] Bahsekonu analiz için bkz: Laurynas Kasčiūnas and Žygimantas Vaičiūnas, "Russia's Policy Towards the EU: the Search for the Best Model", *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 19 (2007), p. 39-68.

konan toplumsal reaksiyon, yeni dönemde Rus yönetiminin işinin çok kolay olmayacağının kanıtı[13] olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber AB'nin pek çok benzeri sorunda Rusya ile açıkça cedelleşme yerine diyalog adımları atmayı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Sözgelimi, kültürel-sanatsal bir etkinlik olmakla birlikte çoğu kez politik kaygıların gölgesinin düştüğü Eurovision şarkı yarışması kapsamında, 2009 yılında Gürcistan'ın "We don't wanna put in" şarkısı, Rus lider Putin'i telmihen siyasi mesaj içerdiği gerekçesiyle Avrupa Yayın Birliği'nce (EBU) kabul edilmemiş;[14] bunun üzerine Gürcistan yarışmadan çekilme kararı almıştır.

1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmasının ardından gerek Karadeniz'e sahili olan ve gerek tarihsel/kültürel bağı olan ülkeler arası işbirliğinin, AB komşuluk politikaları kapsamındaki önemi artmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliğini müteakiben geliştirilen bölge ülkelerine dönük işbirliği inisiyatifleri, AB'nin Karadeniz'de önemli bir aktör haline gelmesine[15] de büyük ölçüde zemin hazırlamıştır. AB'nin Havza ülkelerini de içeren bir komşuluk politikası uygulaması, eksik bileşenlerine rağmen, bölgesel bir sinerji meydana getirmek isteyen diğer aktörleri de motive etmektedir. Ancak bu sinerjinin fonksiyonelliği, kısır döngüden uzak bir diyaloğu gerekli kılmaktadır. Esasen bölgedeki ilişkiler sadece Karadeniz Havzası için değil aynı zamanda global yapıyı da ilgilendiren bir değeri haizdir. Kültürlerarası diyalog, iyi yönetişim, hukukun üstünlüğü, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kalkınma gibi konulardaki ortak girişimlerin ve proje tabanlı çalışmaların, donmuş ihtilafların çözümü için katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı bildiri ile "Karadeniz Sinerjisi" inisiyatifinin, Karadeniz Havzası'nda uygulanan diğer programlar ile de sinerji oluşturacak bir işbirliği zeminine dönüşmesi amaçlanmaktadır. Henüz çok etkili bir mekanizma tesis edilememiş olsa da söz konusu inisiyatif demokrasiden sınır yönetimine, enerjiden denizcilik politikalarına kadar pek çok alanda işbirliği öngörmekte ve bu doğrultuda sivil topluma da özel bir vurgu yapılmaktadır. Bu sinerjinin açığa çıktığı en somut çık-

[13] Güner Özkan, "Vladimir Putin İçin Kolay Seçim Zor İktidar", http://www.usakgundem.com/yazar/2381/vladimir-putin-%C4%B0%C3%A7in-kolay-se%C3%A7im-zor-%C4%B0ktidar.html, Erişim Tarihi: 18.03.2012.

[14] BBC, "Eurovision axes 'anti-Putin' song", http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/7935865.stm, Erişim Tarihi: 13.03.2009.

[15] Sait Akşit and Çiğdem Üstün, "Introduction: Change in EU's and Turkey's Neighbourhood Policies", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, CES/METU, Ankara, 2009, p. 15.

tılardan biri ise kuşkusuz TRACECA (Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru) projesi olmuştur. Avrupa'dan Kafkasya'ya ve Asya'ya uzanan bu rota, sadece ticari ve ekonomik ilişkilerin değil, kültürel bağların da uyumlu bir şekilde gelişimini amaçlamakta;[16] bunun yanı sıra anılan güzergâhta Karadeniz bölgesinin jeostratejik önemini hatırlatması bakımından da önem taşımaktadır. Karadeniz Sinerjisi'nin bölge ülkelerince de sahiplenilmesi adına bu ülkelerin dış politikaları arasında bir uyumun tesis edilmesi ihtiyacı günden güne kendisini hissettirmektedir. Bu realitenin Avrupa Parlamentosu tarafından da dikkate alınmasıyla, ilgili ülkelerin dışişleri bakanları düzeyinde iletişimin arttırılması[17] öngörülmüştür. Aksi halde, başta Kafkasya olmak üzere, kırılgan nitelikli ilişkilerin bölgede erişilmek istenen sinerjiye ket vurması kaçınılmazdır.

Aralık 2008'de uygulamaya konan "Doğu İşbirliği" (Eastern Partnership) mekanizması ise daha sınırlı bir alanda işbirliği öngörmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'yı kapsamına alan politik tandanslı bu girişim, genel olarak, anılan ülkelerin Avrupalılaşması ve sosyalleşmesi[18] amacına odaklanmış durumdadır. Buna karşın bölgedeki stratejik aktörler olan Türkiye ve Rusya'nın programa dâhil edilmesinin 'unutulmuş'[19] olması, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Eski Sovyet bloku kapsamında yer alan söz konusu ülkelerin, Türkiye ile de ikili ilişkilerinin önemi göz ardı edilmiştir. Bu durum, 'Avrupalılaşma' hedefi açısından kritik bir sorun teşkil etmese de 'sosyalleşme' amacı itibarıyla eksik halkalar olarak durmaktadır. Bilhassa Türkiye'nin yokluğu, en azından programın çarpan etkisi itibarıyla daha sınırlı bir değer üreteceği anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz, siyasi diyalogları derinleştirmek ve fonksiyonel boyutlar kazandırmak bu vetirede AB için önem arz etmektedir. Havza ekseninde ortak paydaların vurgulanması, sanatsal, kültürel ve bilimsel faaliyetlerin

---

[16] Eduard Biriucov, "Welcome by the Secretary General", http://www.traceca-org.org/en/home/welcome-by-the-secretary-general/, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

[17] EC, "Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy", http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/com08_391_en.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2012, p. 7.

[18] Sait Akşit and Çiğdem Üstün, "Introduction: Change in EU's and Turkey's Neighbourhood Policies", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, Ankara: CES/METU, 2009, p.16.

[19] Nikolov Y. Krassimir, "The Experience of New EU Member States in European Neighbourhood Policy Making: What Relevance for Turkey?", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, Ankara: CES/METU, 2009, p. 80.

icrası ve hatta bu amaçla bir üniversite kurulması[20] da önerilenler arasındadır. Ancak AB'nin komşuluk politikaları bağlamında Karadeniz Havzası için bağlayıcı bir ortak misyon geliştirmekte zorlandığı görülmektedir. Esasen bir bütünleşme inisiyatifi, benzerlikleri ön plana çıkardığı kadar, paydaşlar arası farklılıklara da vurgu yapmalıdır. Aksi takdirde yapılan stratejik planlamanın kusurlu olacağı açıktır. Bu münasebetle mevcut farklılıkların göz ardı edildiği yaklaşımlar netice itibarıyla resmin bütününün doğru okunmasına mani olacaktır. Bu durum, sadece planlama ve uygulama aşamalarına ilişkin bir zafiyet olmakla kalmayıp, 'sürdürülebilirlik' konseptinin de ölü doğmasının en önemli sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Nitekim komşuluk politikaları özelinde AB'ye yöneltilen eleştirilerden biri[21] de kültür faktörü temelinde, Rusya'ya dönük tutarlı stratejiler geliştirmek yerine, taktik ortaklıklara girilmiş olması ve Rusya'ya özgü kültürel kimliğin ve entelektüel yapının yeterince dikkate alınmamış olmasıdır. Hatta kimi çevrelerde Rusya'nın ne ölçüde Batılı olduğu sadece coğrafi açıdan değil, politik açıdan da tartışılır olmuştur.

AB'nin Havza'ya dönük uygulamaları bölgesel bütünlüğü amaçlasa da Karadeniz Havza'sındaki çeşitliliği kuşatıcı enginlikte bir fonksiyon üstlenememekte; kimi zaman da konjonktürel kaygılar, arzu edilen ölçekte bir 'bölgesel sahiplenme' algısı oluşumuna mani olmaktadır. Nitel ve nicel ulusal güç unsurları da dikkate alındığında; bölgede yüzyıllardır süregelen aktif varlığı ile Türkiye ve Rusya'nın uzun vadede AB'ye göre daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan stratejik ortak statüsündeki Rusya'nın da aday ülke statüsündeki Türkiye'nin de Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında pratikte hala 'resmi' bir rol üstlenmediği[22] de öne çıkan kritikler arasındadır. Bununla birlikte AB'nin, 2005 yılında Türkiye'de Birlik lehine yükselen iyimser havayı iyi değerlendiremediği de ortadadır. Oysa Avrupa Komşuluk Politikası'nın bir amacı[23] da Birliğin Karadeniz ve Kafkaslara dönük dağınık gayretlerinin uyum içinde bir dış

[20] Gamze G. Kona, "Parlayan Stratejik Yıldız: Karadeniz Havzası", http://politikadergisi.com/makale/parlayan-stratejik-yildiz-karadeniz-havzasi, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

[21] Katinka Barysch, et al., *EU-Russia Relations: Time for a Realistic Turnaround*, Center for European Studies, Brussels, 2011, p. 14.

[22] Kristina Mikulova, "Bringing Turkey and Russia Closer to the European Neighbourhood Policy", http://www.acus.org/new_atlanticist/bringing-turkey-and-russia-closer-european-neighborhood-policy, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

[23] Andreas Marchetti, "Widening Without Enlarging The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus", http://www.turkishpolicy.com/article/260/widening-without-enlarging-the-european-neighborhood-and-the-south-caucasus/, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

politika çerçevesinde ele alınmasıdır. Karadeniz'in AB güvenlik ve dış politika stratejisinde önemi dikkate alındığında, Birlik üyesi bir Türkiye'nin komşuluklarından hareketle AB'yi; Kafkasya, Asya ve Ortadoğu ile de komşu haline getirebileceği[24] fikri, hala atıl kalan bir fırsat durumundadır.

Son tahlilde AB'nin özellikle Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliklerinin ardından Karadeniz bölgesinin bir parçası olduğu; ancak Karadeniz bölgesinin ise AB'nin bir parçası olmadığı, üstelik bu tezat durum nedeniyle Birliğin bölgedeki politik, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını yeterli ölçüde savunamayacağı[25] öne sürülmektedir. Esasen bu açmazın aşılabilmesi biraz da AB'nin tutumu ile ilgilidir. Komşuluk politikasının bir öğretmen-öğrenci ilişkisi[26] gibi uygulamaya konması, bölgede yıllardır süregelen varlıkları ile vazgeçilmez aktörler olan Rusya ve Türkiye'nin özel birikimlerini de görmezden gelmek anlamını taşıyabilecektir. Rusya'nın ve bilhassa Türkiye'nin durumu, AB'nin politik manevralarıyla tehir edilebilir olmaktan çıkmıştır. AB'den beklenen, artık bu iki ülkeyi en azından partner olarak yanında değerlendirmek ya da bu iki ülkeye ilişkin kaygılarıyla yüzleşmektir. Zira AB'nin Türkiye ve Rusya'ya yönelik belirsiz politik yaklaşımı, Karadeniz eksenli işbirliği girişimlerinin belirsizliği ile eşdeğer sonuçlar doğurmaktadır. Yine de AB'nin Karadeniz politikasının daha stratejik temellere oturması, geç de olsa gerçekleşme yolundadır. Bu münasebetle benimsenen Karadeniz Boyutu (Black Sea Dimension) Yaklaşımı, Havza'ya yönelik çabaların bütünselliğini[27] hedeflemektedir. Bu doğrultuda AB, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye üzerinden uzanan işbirliği güzergahını, özel ortaklık girişimiyle kuzeyde Rusya'yı ve komşuluk politikalarıyla da Havza'daki diğer ülkeleri içeren bir dairevi çizgiyle birleştirmektedir. Bu bütünsel yaklaşım, bölgesel işbirliği ve kültürlerarası diyaloğu önceleyen '2020 Vizyonu'[28] için de stratejik değerdedir. Bu vizyonun Havza'da pratiğe dönüşmesi; kimi zaman idealist, kimi zaman realist, kimi zamansa pragmatist ufuklarda gezinen politik tercihlerin daha dengeli bir istikamet kazanmasına katkı sağlayabilecektir.

---

[24] Michael Emerson, *Readings in European Neighbourhood Policy,* Center for European Policy Studies, Brussels, 2005, p. 28.

[25] Sergii Glebov, "The Black Sea Region as Part of the EU: Synergetic Platform or View of Underestimation?", http://www.garnet.sciencespobordeaux.fr/Garnet%20papers%20PDF/GLEBOV%20Sergii.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

[26] Nikolov, ibid, p. 104.

[27] Kamer Kasım, "Türkiye'nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, No. 5, 2008, s. 176.

[28] "Karadeniz İçin 2020 Vizyonu", http://www.blackseacom.eu resmi sitesinde detaylandırılmaktadır.

3. Rusya ve Karadeniz Havzası

Rusya açısından Havza'da özellikle iki konu kritik önem taşımaktadır: Güvenlik ve enerji. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) kapsamında İstanbul'da 2007 yılında gerçekleşen 15. Yıl Zirvesi'nde Putin'in dillendirdiği "Karadeniz Enerji Çemberi Projesi", esasen Rusya'nın her iki konudaki endişelerini de yansıtmaktadır. Alternatif enerji projeleri ile AB'nin Rusya'ya bağımlılığının asgariye ineceği dikkate alındığında bu öneri, Rusya'nın Karadeniz'e bir çember çizmek suretiyle bölge dışı aktörleri uzak tutma girişimi[29] olarak da algılanmaktadır. Ancak çağdaş uluslararası sistemde bu tür sınırlar yeni güç denklemlerinin ortaya çıkması ya da en azından çok uluslu şirketlerin bir şekilde sürece dâhil olması ile aşılabilmektedir.

Tarafların güç mücadelesinin önemli bir izdüşümü şüphe yok ki doğalgaza ilişkindir. Rusya'nın Avrupa ülkelerince ihtiyaç duyulan doğalgazın yaklaşık yüzde 70'ini Ukrayna üzerinden gönderiyor olması; kimi zaman gaz kesintileri, kimi zamansa indirim talepleri ile anılır olmaktadır. Ukrayna ile yer yer fazla gaz aşırma krizinin de yaşanıyor olması, ihtiyacın boyutlarını gösterdiği kadar Havza'da Rusya'nın bu sektörde belirleyici olduğunun da değişik bir yansıması gibidir. Zira Rusya, gerektiğinde muslukları kapatabileceğini açıkça göstermiştir. Bunun yanında AB'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın önemli ölçüde enerji ve yakıt kalemlerinden oluşması, Rusya için en azından sektörel bir üstünlük sunmaktadır. Ancak yine de enerji konusunun dış politikada yegâne faktör olmadığı ve Rusya'nın enerji temelli bir bölgesel politika izlemesinin uzun vadede sürdürülebilir olamayacağı da ortadadır. Rusya'nın eski bağlıları üzerinde bir şekilde etki alanını yenileme niyeti, Avrupa açısından bir tedirginlik konusu olarak algılanmaktadır. Rusya yaklaşımı, en azından AB-Rusya güç dengesinin eşit temelli gelişimini öngörmektedir. Bu doğrultuda AB tarafı ise Rusya'nın eski bağlılarının siyasal bütünlüğünü tehdit edecek politik nüfuz girişimlerinde bulunmamasını, başarılı bir diyaloğun ön şartı[30] olarak görmektedir.

AB tarafından 2005 yılı itibarıyla hız verilen ve hem Akdeniz'e hem Karadeniz'e doğru uzanan "Avrupa Komşuluk Politikası" uygulaması, ilk etapta Rusya tarafından şüpheyle karşılanmış ve Rusya'nın arka bahçesine uzanan bir AB girişimi olarak görülmüştür. Hatta Rus diplomatların bu politika özelindeki şüpheci ve olumsuz yorumlarının yanı sıra kullanılan ter-

[29] Celalettin Yavuz, "ABD'nin Karadeniz'e Çıkma ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Aşma Girişimleri", http://www.turksam.org/tr/a1458.html#_ftnref26, Erişim tarihi: 25.02.2009.

[30] Katinka, ibid, p. 24.

minoloji üzerindeki görüş ayrılıkları[31] da bu şartlarda bir komşuluk politikasının nasıl gerçekleştirilebileceği sorusunu gündeme getirmiştir. AB'nin "ortaklık ve işbirliği anlaşması" yoluyla bir yandan Rusya'yı Avrupa ile ekonomik ve sosyal açıdan bütünleştirme, diğer yandan ülkedeki demokratik gelişimi destekleme düşüncesine karşın, bu konudaki Rus stratejisi şu şekilde seyretmiştir: "AB-Rus işbirliğinin temel amacı, ABD'nin (bölgedeki) gücünü dengelemek ve Rusya'nın Birlik içinde pazar (payını) ve yatırım erişimini geliştirmektir." Görüldüğü üzere, ortaklık ve işbirliği argümanı, taraflar için farklı niyetler ve stratejiler içermektedir. AB, komşuluk politikalarıyla Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerle yakın işbirliğine yönelirken, Rusya bu yönelimi kendi arka bahçesine uzanan el olarak yorumlamaktadır. Kısacası Karadeniz Havzası, AB ile Rusya arasında bir tür 'soft' güç mücadele sahasına dönüşmüş durumdadır. Bu hassas süreç, AB ile Rusya arasında yılda iki kez gerçekleşen üst düzey zirvelerle yönetilmeye çalışılmaktadır. Ancak mevcut reelpolitik göstergeler, AB ile Rusya arasındaki ortaklık ve işbirliği çabalarının, arka planda büyüyen rekabet gölgesinde sürdüğü yönündedir. Putin'in 2012 seçimlerinden başarıyla çıkması da bu rekabetin dozunun mevcut çizgide süreceğini akla getirmektedir.

Rus diplomasisinin, Ermenistan-Türkiye ve Azerbaycan-Ermenistan sorunlarına ilişkin Ermenistan yanlısı tutumu, Havza'nın kronik sorunlarına çözüm üretmekten uzak bir tercihtir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ilgili sorunların çözümüne yönelik çabaları, sergilenen hassasiyete rağmen zaman zaman Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde kısa süreli soğumaları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin sıfır sorun politikası çerçevesinde 2009 yılında Ermenistan'la yakınlaşma sürecinde sınır kapısının açılma olasılığı, yoğun telefon diplomasisine rağmen Cumhurbaşkanı Aliyev'in Medeniyetler İttifakı Forumu'na iştirak etmemesiyle sonuçlanmış; aynı yıl Ermeni ve Türk milli takımları arasında gerçekleşen dostluk maçına Cumhurbaşkanı Gül'ün katılımı ise Azerbaycan'da bazı kesimlerin milli tepkisini hareketlendirmiştir. Türkiye'nin en üst düzeyde ortaya koyduğu yapıcı yaklaşıma karşın, gelinen noktada AB de çözüme yönelik aktif bir tutum sergileyememiştir. Yine Karabağ sorununun çözümü için ne AB'nin ne de Rusya'nın somut bir inisiyatif üstlenmediği söylenebilmektedir. Bu vetirede gerek Azeri gerek Türk dış politikası, Karabağ so-

[31] Michael, ibid, p. 4.

rununun çözümünü bir ön koşul[32] olarak telakki etmektedir. Türkiye'nin, Azeri-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi yönündeki girişimleri ise AB ve Rusya'nın pasif/konjonktürel yaklaşımından olumsuz etkilenmektedir. Görünen o ki anılan problemler hususunda Rusya'nın süregelen statükoyu devam ettirme eğilimi, AB'nin ise elini taşın altına sokmama temkini, bölgede komşuluğun tesisine yönelik iyimserliğe ket vurmaktadır.

Rusya'nın Gürcistan-Abhazya sorununa müdahalesi ise çok sert olmuş; askeri işgal süresince sadece AB'yi değil, Türkiye gibi bölgesel, ABD gibi küresel aktörleri de dikkate almamıştır. Kuşkusuz Rusya'nın bu tercihi, bir takım karşı hamleleri de beraberinde getirmiştir. Ateşkesi müteakiben, Avrupa Komisyonu'nca ilk etapta 2 milyon avroluk acil gıda yardımı ve diğer destekler devreye sokulmuş, Rusya ise Haziran 2009'da Abhazya'daki BM Gözlem Misyonu'nun uzatılmasını veto ederken, Temmuz 2009'da ise Gürcistan'daki AGİT Gözlem Misyonu'nu sona erdirmiştir. Bu paralelde ABD'nin askeri gemilerle Karadeniz'e girerek Gürcistan'a yardım götürmesi de Havza'da bir tür soğuk savaş dönemi çağrışımı yapmıştır. Müteakip süreçte Rusya'nın (ve gerekçesi farklı olsa da Azerbaycan'ın) Karadeniz Havzası Sınırötesi İşbirliği Programı'ndan geri adım atması ise Karadeniz'i çevreleyen 10 ülke arasında gerçekleştirilmesi beklenen çok taraflı işbirliği projeleri için de önemli bir eksiklik olmuştur. Rusya'nın sadece uluslararası kamuoyunu değil; BM'yi, ABD'yi, AB'yi ve Gürcistan ile yakın ilişkileri bulunan Türkiye'yi de göz ardı eden tutumu, Havza'da komşuluk politikalarının ne denli kırılgan olduğunun da bariz bir göstergesidir.

4. Türkiye ve Karadeniz Havzası

Karadeniz'de en uzun kıyıya sahip olan Türkiye, Havza'nın açık denizlere erişimini sağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolü itibarıyla da kritik bir jeopolitiğe sahiptir. Soğuk savaş döneminin tek NATO üyesi olarak Karadeniz'de bir güven unsuru olan Türkiye'nin Havza'ya yönelik ilgisinin genel olarak Özallı yıllarda öne çıkmaya başladığı ve Sovyet rejiminin çökmesiyle ekonomi-politik ve güvenlik ekseninde ivme kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin öncülük ettiği ya da içinde yer aldığı çok taraflı işbirliği inisiyatifleri, esasen Türkiye'nin bölgeyi ne denli önemsediğinin de tezahürüdür.

[32] Deniz Devrim and Evelina Schulz, "The Caucasus: which role for Turkey in the European Neighborhood?", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, (2009b), pp. 177-193.

Karadeniz mücavir alanında gerçekleşen işbirliği oluşumlarında ya öncü ya da aktif katılımcı olarak yer alan Türkiye'nin bu çerçevede ilk dikkat çeken adımı kuşkusuz KEİ olmuştur. 1990 yılında, gerek çoğulcu demokrasi hareketlerinin ve gerek serbest piyasa ekonomisine geçişin izlerini taşıyan bir dönemde, Türkiye'nin öncülüğünde resmi temaslarla başlayan işbirliği arayışı, 1998 Haziran'ında imzalanan anlaşma ile uluslararası ağırlığı haiz bir organizasyon haline gelmiştir. KEİ, faaliyet alanı itibarıyla ekonomi-politik niteliği ile öne çıksa da bölgede aktörler arası ilişkilerin yeni bir ivme kazanmasına da hizmet etmiştir.

1998 yılında yine Türk tarafının önerisiyle gündeme gelen Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu'na (BLACKSEAFOR) ilişkin kuruluş anlaşmasının Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan tarafından Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanması anlamlıdır. Anlaşma hükümlerine de yansıdığı üzere; özellikle çevre, güvenlik ve insani yardım konularında kıyı ülkeleri arasında bir iyi niyet girişimi[33] olarak öne çıkan BLACKSEAFOR, Karadeniz'in güvenli bir deniz olması adına önemli bir misyon üstlenmiştir.

2004 Mart'ında ise Türkiye'nin başını çektiği bir başka oluşum, terörizm ve asimetrik tehditle mücadele ekseninde seyreden Karadeniz Uyumu Harekâtı (Operation Black Sea Harmony) olmuştur. Aralık 2006'da Rusya'nın ve Ocak 2007'de Ukrayna'nın bu uyuma iştirakleri, Türkiye'nin anılan girişiminin çok-uluslu bir boyuta taşınması ve Karadeniz'de bir güven ortamının tesisi açısından anlamlı bulunmaktadır.

Haziran 2008'de değerlendirme raporu açıklanan ve Türkiye, Romanya ile Bulgaristan'ın finansal destek verdiği "Karadeniz ve Orta Asya Ekonomik Görünüm Projesi" bölge ülkeleri için verimli bir başvuru envanteri sunmaktadır. Bahse konu projede Türkiye ve Romanya'nın ağırlığı[34] hissedilmektedir. Aslında bölge odaklı bu tür spesifik projeler, finansal kapasitesi ne olursa olsun, Karadeniz ülkelerinin işbirliği potansiyelini açığa çıkarma bakımından önem arz etmektedir.

Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren "Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük" belgesini müteakip başlayan IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) uygulamaları, özellikle 2002–2006 yılla-

[33] RG, "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu Teşkiline Dair Anlaşma", Kanun No: 4687, Kabul Tarihi: 21.06.2011.

[34] Hayri Gül, "OECD'de Romanya ve Türkiye'nin Ağırlığı Artıyor", http://zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5364, Erişim Tarihi: 27.02.2009.

rını kapsayan Bulgaristan-Türkiye Sınırötesi İşbirliği Programı'nın ardılı olan 2007–2013 sürecinde de aktif durumdadır. Bu programda, Edirne, Yambol ve Haskovo'ya ek olarak Karadeniz kıyısındaki Burgaz ve Kırklareli şehirleri de yer almaktadır. Proje tabanlı işbirliği arayışları, Karadeniz kıyısında ikili temasları sıklaştırmaktadır. Türkiye'nin aktif olarak yer aldığı Karadeniz'i çevreleyen bir diğer program ise "Karadeniz Havzası Sınırötesi İşbirliği Programı'dır. Programın çok taraflı proje geliştirmeye uygun niteliği Havza'daki komşuluk ilişkilerini destekleme potansiyeline sahiptir. Söz konusu programda Türkiye, Karadeniz'de en uzun kıyıya haiz ülke olmanın ötesinde, katılımcı ülkelerce de varlığı ve ağırlığı önemsenen bir partner ülke durumundadır. Yunanistan'da süregelen kaotik durum, Bulgaristan'da AB fonlarına ilişkin yakın dönemde yaşanan yolsuzluk şaibeleri ve bazı hibelerin dondurulmasına varan dezavantajlı durumu ve diğer katılımcı ülkelerin projecilik tecrübesinin sınırlılığı, Türkiye'nin bu programda öne çıkmasında etkili hususlar arasındadır. Havzadaki işbirliği faaliyetleri bir bütün olarak dikkate alındığında Türkiye'nin, AB'yi temsil eden Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan alternatiflerinden Romanya ile daha aktif ve uyumlu çalışmalar içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Karadeniz kıyısında Türkiye gibi bir müttefikin varlığı, kuşkusuz ABD için rahatlatıcı bir stratejik değerdir. NATO'nun Soğuk Savaş dönemi boyunca Karadeniz'e kıyısı olan tek müttefikinin Türkiye olmasından da hareketle, Havza'ya yönelik Amerikan-Türk işbirliğinin de bölgede uzun süredir belirleyici faktör olma özelliğini koruduğu söylenebilir. Öte yandan, ABD'nin 2005 yılında Romanya'da 2006 yılında ise Bulgaristan'da üsler edinmesi, Havza'nın güvenliği ekseninde ABD'yi öne çıkaran gelişmeler olmuştur. ABD-Türkiye stratejik ortaklığının AB üyeliği ile ivme kazanması düşüncesi, uzun yıllar ABD'nin resmi söylemlerine de konu olmuştur. Başta Obama olmak üzere ABD'li yetkililerce Türkiye'nin üyeliği lehinde AB'ye net telkinlerde[35] bulunulmaktadır. Kaldı ki Havza'da ABD, Türkiye ve AB politikalarının özellikle güvenlik odaklı konularda önemli ölçüde örtüşmektedir. Nitekim, Rusya'nın Gürcistan'ı işgalini takip eden süreçte Türkiye, Moskova'nın eleştirel argümanlarına rağmen, Gürcistan'a yardım malzemesi taşıyan ABD askeri gemilerine Boğazlarını açmakta tereddüt etmemiştir.

AB üyeliği yolunda 2005 yılı itibarıyla başlayan müzakere süreci, gerçekten de Türk dış politikası için pozitif bir süreçtir. Hatta Avrupa ile ilişki-

[35] Marc Champion and Farnaz Fassihi, "Obama Urges EU to Accept Turkey But Member Nations Remain Cool", http://online.wsj.com/article/SB123897560753691203.html, Erişim Tarihi: 19.04.2012.

lerinde belli ölçüde 'eli rahatlayan' Türkiye'nin, özellikle komşu ülkelere yönelik dış politik yaklaşımının müzakere sürecinde gelişme kaydettiği ve AB ile örtüşen politikaların Türkiye'ye ivme kazandırdığı[36] da öne sürülmektedir. Bununla beraber AB'den müzakere tarihi almış bir lider olarak 2005 yılında Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyarette Erdoğan'ın Putin'e "AB'ye giriyoruz ama sizden vazgeçmedik"[37] mesajı vermiş olmasının Türk dış politik dengeleri açısından taşıdığı değer açıktır. Müteakiben iki ülke arasındaki ilişkilerde daha pozitif bir ivme yakalanması ile ABD Eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke'un şu ifadeleri[38] de ABD perspektifini yansıtması bakımından kayda değer bir tespittir: "Rusya, bizim son derece kritik olan ancak bizden soğutulan müttefikimiz Türkiye'yi, hızla değişen bölgedeki Rus nüfuzunu artıracak özel bir ilişkiye cezbetmek için az dikkat çeken önemli bir atağa kalkmıştır." Bu doğrultuda Karadeniz Havzası'ndaki politik hareketliliklerin Rusya-Türkiye arasında, geçmişe kıyasla daha iyimser ilişkiler doğurabileceği öngörüldüğünde, bunda yarım asra yaklaşan AB üyelik serencamının Türk diplomatik algısında meydana getirdiği yorgunluğun da izlerini görmek olasıdır. Buna karşın, Rusya'nın Gürcistan'ı işgali ve Türk arabuluculuğunu diskalifiye yönündeki tavrı, bir süredir ılımlı seyir izleyen Rus-Türk ilişkileri açısından da zedeleyici olmuştur. Türkiye, işgal sonrasında yürütmeye çalıştığı "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" ile bölgedeki çatışmaların çözümü adına komşuluk ilişkilerinin gerektirdiği somut bir adım[39] atmış bulunmaktadır. Bu bağlamda Şubat 2009'da Moskova'da gerçekleşen Ortak Deklarasyon'da, Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu'nun bölgedeki donmuş ihtilafların çözümü ve güven eksiğinin giderilmesi çerçevesinde yapıcı bir mekanizma[40] olduğu vurgulanmıştır. İyimser bir girişim olmakla birlikte anılan platformun ne derece fonksiyonel olacağı, yine bölgesel sahiplenme düzeyiyle ilintili görünmektedir. Bölgesel konjonktürün ne denli hassas olduğu hatırlandığında, Türkiye'nin AB/ABD ile Rusya arasındaki politik konumlanması kadar Havza'daki diğer ülkelerle geliştireceği ikili işbirliği çalışmaları da bölgesel ölçekli girişimlerinin başarısını doğrudan etkileyecektir.

---

[36] Akşit and Üstün, ibid, p. 9.

[37] Erdal Şen ve Mirza Çetinkaya, "Erdoğan'dan Putin'e Mesaj: AB'ye Giriyoruz Ama Sizden Vazgeçmedik", http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=130633&keyfield=, Erişim Tarihi: 11.12.2011.

[38] Richard Holbrooke, "The End of Romance", *The Washington Post,* February 16, 2005, p. 19.

[39] Deniz and Evelina, (2009b), pp. 177-193.

[40] MFA-TR, "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon", Moskova, 13 Şubat 2009".

AB mali desteği ve proje fonları, bölgede pozitif ilişkiler tesisi yönünde kuşkusuz önemli bir enstrümandır. Bu çerçevede, AB ile katılım öncesi ve müzakere süreci yardımları kapsamında gelişen sosyo-politik ilişkiler, proje odaklı çalışmalarda Türkiye'yi öne çıkarmıştır. Hiç şüphesiz projecilik ve işbirliği tecrübesi teknik niteliğinin ötesinde çarpan etkisine sahip özel bir değerdir. Gürcistan krizi konusundaki arabuluculuk girişimi Rus blokajına takılan Türkiye, eşzamanlı olarak aktif bir yardım politikası uygulamasına yönelmiştir. Bu kategoride Gürcistan'a 2008 yılında gerçekleştirilen Türk dış yardımı 16,85 milyon dolara[41] ulaşmıştır. TİKA'nın bölgedeki öncelikli ihtiyaçlara cevap verebilecek yardım ve işbirliği faaliyetlerinin AB yardım politikası ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Tüm bölge ülkeleriyle olduğu gibi Gürcistan ile de geliştirilen ikili ilişkiler ve dış yardım uygulamaları eğitimden güvenliğe, sağlıktan tarıma ve balıkçılığa dek pek çok alanda ilerleme kaydetmektedir. Öte yandan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle sadece ticari-ekonomik ilişkilerinin değil, sivil toplum düzeyinde temaslarının da arttığı gözlenmektedir. Nitekim turistik ve akademik hareketlilikteki artış kadar STK'larca geliştirilen ortak proje[42] sayısındaki yoğunluk da kayda değerdir. Gerçekten de AB'nin Havza ülkelerine dönük komşuluk politikaları dikkate alındığında Türkiye'nin bu ülkelerin çoğuyla benzer komşuluk ilişkileri içinde olduğu ve gerek Türkiye'nin gerek Avrupa'nın komşuluk paradigmalarının büyük ölçüde paralellik arz ettiği[43] dikkat çekmektedir.

Soğuk Savaş koşullarında bölge ülkeleriyle arzu edilen düzeyde ilişki geliştiremeyen Türkiye'nin şimdilerde uluslararası gündemin de müsaitliğinden hareketle AB'nin komşuluk politikası paralelinde ticaret, kültür, ekonomi, enerji gibi alanlarda ilişkilerini yoğunlaştırması düşüncesinin Türkiye'deki pek çok milletvekilince de paylaşıldığı[44] anlaşılmaktadır. Bu paralelde yürütülen bir başka araştırmada[45] ise Ermenistan da dâhil olmak üzere, (İran hariç) komşu ülkelerin Türkiye'yi bölgenin lideri olarak gör-

[41] TİKA, *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008*, TİKA Yayınları, Ankara, 2009, s. 31.

[42] ENPI kapsamında AB ve Havza ülkelerinin (Türkiye dahil) finansal katkılarıyla sürdürülen çok taraflı proje örnekleri için bkz: http://www.blacksea-cbc.net.

[43] Seyfi Tashan, "Can Turkey Be Associated With ENP?", http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/stashan_220108.html, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

[44] Bu konuda 2009 yılında gerçekleştirilen analize de atıf yapan spesifik çalışma için bkz: Çiğdem Üstün, "EU and Turkish Neighborhood Policies: Common Goals", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (4)–Autumn 2010, pp. 342-353.

[45] Bahsekonu araştırma için bkz: Mesut Çevikalp, "Fatih Üniversitesi'nden 'Elit' Araştırma: Komşular, Dönüşen Türkiye'den Memnun", *Aksiyon*, Yıl: 2011, Sayı: 859, s. 53.

düğü, üstelik olası bir savaş halinde komşuların sığınmak istedikleri öncelikli ülkenin Türkiye olduğu ortaya konmaktadır. Gerçekten de komşu ülke vatandaşları nezdinde sahip olunan bu psikolojik avantaj, hem güven algısı hem de işbirliği münasebetleri bakımından son derece kıymetli bir değer ölçüsüdür. Türkiye'nin Karadeniz mücavir alanındaki politikasını 'komşuluk' eksenli olarak açıklayan TBMM Dış İlişkiler Komisyonu Sözcüsü Kınıklıoğlu[46] da "Ankara temelli bir yaklaşımımız var ve bu yaklaşım gereği bölgedeki komşuluk politikalarımızı uyguluyoruz." diyerek; bu yaklaşımın daha çok karşılıklı bağımlılık yaratmak ve bölgeden Türkiye'ye daha çok yatırım çekmek üzerine kurulu olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de zengin kimlik çeşitliliğini haiz bölgede ortak faydalar doğrultusunda; ortak bir söylem, ortak amaçlar ve ortak çözümler geliştirmek, öncelikle karşılıklı güven algısının sağlıklı bir zemine oturtulmasıyla mümkün olabilecektir. Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel inisiyatiflerde güven veren tutumu, daha verimli bir komşuluk ekseni meydana gelmesinde belirleyici olacaktır. Netice itibarıyla Türkiye'nin reel politiği ve güç dengelerini dikkate alan temkinli bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Etki odağını genişletme politikaları yürüten AB, Karadeniz Havzası'na uygun terzi-işi bir politika üretmekte zorlanmaktadır. Zira anılan bölge sadece çıkarların örtüşebildiği değil, aynı zamanda çatışabileceği riskini de barındıran bir bölgedir.

AB - Rusya Stratejik Ortaklık Enstrümanı, Gürcü-Rus ihtilafı ile ciddi bir yara almıştır. Bu ihtilaf göstermiştir ki, Türkiye'nin bölgedeki rolü, biraz da Kafkasya'daki gelişmelere yön verebilme kapasitesine bağlıdır. Yine Kafkasya'nın istikrarı, Rus-Türk ortak çıkarlarının kesişimi ile yakından ilgilidir.

AB'nin Asya ile komşuluk kalitesini etkileyecek iki önemli parametre, Birliğin bu bağlamda Türkiye ve Rusya ile ilişkileridir. AB'nin Havza yönelimi ve bu kapsamda uygulamaya koyduğu enstrümanlar, Rusya açısından kısıtlayıcı öğeler içerirken, Türkiye Karadeniz'de süregelen önemini korumaktadır. Bununla beraber Türk stratejisi, bölgedeki çok aktörlü oluşumların vazgeçilmezi olmak durumundadır. Bu oluşumlarda Türki-

[46] Euractive, "Kınıklıoğlu: AB dış politika ve enerjide tek ses olamadıkça küresel bir güç olamaz", http://www.euractiv.com.tr/8/interview/knklolu-ab-d-politika-ve-enerjide-tek-ses-olamadka-kresel-bir-g-olamaz-010134, Erişim Tarihi: 05.03.2011.

ye'nin rutin paydaş olma durumundan ziyade proaktif aktör olma konumuna geçmesi önem taşımaktadır. Bölgede Türkiye'nin esnek gücünü temsil edebilecek TİKA'nın, Havza ülkeleriyle komşuluk ruhuna uygun yardım ve işbirliği alternatifleri konusunda daha net pratikler ortaya koyabileceği değerlendirilmektedir.

AB içinde, özellikle Rusya ve Türkiye söz konusu olduğunda yaşanan görüş ayrılıkları, kuşkusuz, bölgeye dönük AB uygulamalarının optimum sonuçlar doğurmasına mani olmaktadır. AB karar-alıcılarının öncelikle Birliğin üyelik ve genişleme politikaları kapsamında tek sesli ve net bir strateji belirlemesi gerekmektedir. Üstelik bu husus, Birliğin siyasi geleceği açısından da kritik önemi haizdir. Ancak her halükarda Türkiye'nin üyeliği konusu özel bir değere sahiptir. AB'nin gerek bölgesel gerek global açılımları açısından da Türkiye, AB için fonksiyonel bir can simidi niteliği taşımaktadır. Ancak siyasi etkinliği zayıflamış ve ekonomik önemini yitirmiş bir AB'nin Türkiye açısından avantajını kaybedeceği kuvvetle muhtemel olacağından, bu süreçte Türkiye'nin üyeliğe kabulünün (ya da resmen reddinin) zamanlaması, büyük ölçüde belirleyici olacaktır. Kaldı ki Türkiye'de AB'ye yönelik istikrarsız/azalan ilginin kaynağında esasen AB'nin Türkiye tutumundaki belirsizlikler yer almaktadır. Bu noktada Türkiye'nin hem yarım asırlık üyelik maratonu hem de Karadeniz'de güven veren duruşu, kararsız AB'ye karşı aslında bir meydan okuma sayılabilecek niteliktedir.

AB'nin bölgeye yönelik politik tutumunda, bilhassa Rusya ve Türkiye özelinde didaktik, dikte edici ya da üstün taraf edasıyla davranmaktan ziyade komşuluk ruhunun gerektirdiği işbirliği yaklaşımını benimsemesi daha isabetli olacaktır.

Son tahlilde, AB'nin Havza'ya dönük komşuluk ve işbirliği yaklaşımının reel politik koşulları da dikkate alarak rasyonelleştirilmesi, bölgede daha sağlıklı bir güç dengesinin oluşumuna önemli katkılar sağlayabilecektir. Aksi takdirde, sıfır toplamlı stratejilerin, Havza'nın kırılgan ve kendine özel yapısını istikrarsızlığa sürüklemesi kaçınılmazdır. Bu yüzdendir ki Türkiye, sadece Havza ülkeleriyle süregelen geleneksel ilgisi değil, AB ile süren yarım yüzyıllık diyaloğu itibarıyla da göz ardı edilemeyecek bir aktördür.

KAYNAKÇA

Akşit, Sait and Çiğdem Üstün. "Introduction: Change in EU's and Turkey's Neighbourhood Policies", (Eds. Atilla Eralp & Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, CES/METU, Ankara: 2009, pp. 3-20.

Barysch, Katinka, (et al.). *EU-Russia Relations: Time for a Realistic Turnaround*, Center for European Studies, Brussels, 2011.

BBC. "Eurovision axes 'anti-Putin' song", http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/7935865.stm, Erişim Tarihi: 13.03.2009.

Biriucov, Eduard. "Welcome by the Secretary General", http://www.traceca-org.org/en/home/welcome-by-the-secretary-general/, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013, Final Version, November 2007, available at http://www.blacksea-cbc.net/index.php/eng/Documents/Programme-documents, Erişim Tarihi: 11.11.2012.

Champion, Marc and Farnaz Fassihi. "Obama Urges EU to Accept Turkey But Member Nations Remain Cool", http://online.wsj.com/article/SB123897560753691203.html, Erişim Tarihi: 19.04.2012.

Çevikalp, Mesut. "Fatih Üniversitesi'nden 'Elit' Araştırma: Komşular, Dönüşen Türkiye'den Memnun", *Aksiyon*, Yıl: 2011, Sayı: 859. s. 50-53.

Devrim, Deniz and Evelina Schulz. "Turkey's Rise as a Regional Power and its Role in the European Neighbourhood", http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari108-2009#sdfootnote9sym, Erişim tarihi: 14.04.2012.

Devrim, Deniz and Evelina Schulz. "The Caucasus: which role for Turkey in the European Neighborhood?", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, 2009, pp. 177-193.

EC (European Commission). "Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours", http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2012.

EC (European Commission). "Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy", http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/com08_391_en.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

Emerson, Michael. *Readings in European Neighbourhood Policy,* Center for European Policy Studies, Brussels, 2005.

EU (European Union). *EU-Russia Common Spaces Progress Report 2010*, EEAS. 2011.

EU (European Union). "Speech of High Representative Catherine Ashton on the situation in Russia European Parliament, Brussels", 01 February 2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/127779.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2012.

EU-27 Watch. "Coping with security threats: a challenge for the European Neighborhood Policy", http://www.eu-27watch.org/?q=node/169, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

Euractive. "Kınıklıoğlu: AB Dış Politika Ve Enerjide Tek Ses Olamadıkça Küresel Bir Güç Olamaz", http://www.euractiv.com.tr/8/interview/knklolu-ab-d-politika-ve-enerjide-tek-ses-olamadka-kresel-bir-g-olamaz-010134, Erişim Tarihi: 05.03.2011.

FES (Friedrich Ebert Stiftung). "10 Theses on the European Neighbourhood Policy (ENP)", http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05606.pdf, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

Füle, Štefan. "Commissioner Štefan Füle to visit Georgia", http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/press_corner/all_news/news/2010/20100406_01_en.htm, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

Glebov, Sergii. "The Black Sea Region As Part Of The EU: Synergetic Platform Or View Of Underestimation?", http://www.garnet.sciencespobordeaux.fr/Garnet%20papers%20PDF/GLEBOV%20Sergii.pdf, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

Gül, Hayri. "OECD'de Romanya ve Türkiye'nin Ağırlığı Artıyor", http://zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5364, Erişim Tarihi: 27.02.2009.

Holbrooke, Richard. "The End of Romance", *The Washington Post,* February 16, 2005, p. 19.

Kaleağası, Bahadır. "Karadeniz Sinerjisi", *Radikal*, 12.06.2008.

Kasčiūnas, Laurynas and Žygimantas Vaičiūnas. "Russia's Policy Towards the EU: the Search for the Best Model", *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 19, 2007, p. 39-68.

Kasım, Kamer. "Türkiye'nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, No. 5, 2008, s. 172-180.

Kona, Gamze G. "Parlayan Stratejik Yıldız: Karadeniz Havzası", http://politikadergisi.com/makale/parlayan-stratejik-yildiz-karadeniz-havzasi, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

Krassimir, Nikolov Y. "The Experience of New EU Member States in European Neighbourhood Policy Making: What Relevance for Turkey?", (Der. Atilla Eralp ve Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process*

of Change and Neighbourhood, CES/METU, Ankara, 2009, pp.78-124.

Lagendijk, Joost and Jan Marinus Wiersma. *Avrupa'nın Müslüman Komşuları*, (Çev: Selim Önal), İletişim, İstanbul, 2009.

Marchetti, Andreas. "Widening Without Enlarging The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus", http://www.turkishpolicy.com/article/260/widening-without-enlarging-the-european-neighborhood-and-the-south-caucasus/, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

MFA-TR, (2009). "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon", 13 Şubat 2009, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.04.2012.

Mikulova, Kristina. "Bringing Turkey and Russia Closer to the European Neighborhood Policy", http://www.acus.org/new_atlanticist/bringing-turkey-and-russia-closer-european-neighborhood-policy, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

Orban, Leonard. "Karadeniz NGO Forumu", 30 Ekim–2 Kasım 2008, Bükreş/Romanya.

Özkan, Güner. "Vladimir Putin İçin Kolay Seçim Zor İktidar", http://www.usakgundem.com/yazar/2381/vladimir-putin-%C4%B0%C3%A7in-kolay-se%C3%A7im-zor-%C4%B0ktidar.html, Erişim Tarihi: 18.03.2012.

RG (Resmi Gazete). "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu Teşkiline Dair Anlaşma", 2001, Kanun No: 4687, Kabul Tarihi: 21.06.2011.

Şen, Erdal ve Mirza Çetinkaya. "Erdoğan'dan Putin'e Mesaj: AB'ye Giriyoruz Ama Sizden Vazgeçmedik", http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=130633&keyfield=, Erişim Tarihi: 11.12.2011.

Tashan, Seyfi. "Can Turkey Be Associated With ENP?", http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/stashan_220108.html, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

TİKA. *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008*, TİKA Yayınları, Ankara, 2009.

Üstün, Çiğdem. "EU and Turkish Neighborhood Policies: Common Goals" *Caucasian Review Of International Affairs*, Vol. 4 (4)–Autumn 2010, pp.342-353.

Yavuz, Celalettin. "ABD'nin Karadeniz'e Çıkma ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Aşma Girişimleri", http://www.turksam.org/tr/a1458.html#_ftnref26, Erişim tarihi: 25.02.2009.